

lectione prædicemus. Nec superbe gloriemur adversus ramos fractos¹ : sed potius cogitemus cujus gratia, et quanta misericordia, et in qua radice inserti sumus; ut non alta sapientes, sed humilibus consentientes; non eis cum præsumptione insultando, sed cum tremore exultando dicamus: Venite, ambulemus in luce Domini, quoniam magnum nomen ejus in gentibus. Si enim audierint et obedierint, erunt inter eos, quibus dictum est: « Accedite ad eum, et illuminamini; et vultus vestri non » erubescet². » Si autem audiunt et non obaudiunt, vident et invident, inter eos sunt, de quibus dictum est: « Peccator videbit, et irascetur; dentibus suis frendet, » et tabescet³. Ego autem, dicit Ecclesia Christo, velut » oliva fructifera in domo Domini, speravi in misericordia » Dei in æternum, et in sæculum sæculi⁴. »

¹ Beda, seu Florus ad Rom. xi. — ² Psal. xxxiii, 6. — ³ Id. cxi, 10. — ⁴ Id. li, 10.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE

LIBERO ARBITRIO

LIBRI III¹.

LIBER I.

IN QUO MOTA QUESTIONE UNDE MALUM, EXPLICATUR QUID SIT MALE AGERE, TUMQUE MALA HOMINUM FACTA EX LIBERO VOLUNTATIS ARBITRIO PROFICISCI OSTENDITUR; QUIPPE CUM LIBIDINI, QUÆ IN OMNI FACTO MALO REGNAT, SERVIRE MENS A NULO COGATUR.

I. Dic mihi quæso te², utrum Deus non sit auctor mali? Augustinus, dicam, si planum feceris, de quo malo quæras. Duobus enim modis appellare solemus malum; uno, cum male quemque fecisse dicimus; alio, cum mali aliquid esse perpessum. Evodius. De utroque scire cupio. A. At si Deum bonum esse nosti vel credis, neque enim aliter fas est, male non facit: rursus si Deum justum fa-

¹ Inchoati anno Christi 388, absoluti anno 395. — Vide *Retract.* lib. 1, cap. 9. — ² Vide D. Gaillon, tom. xxii, pag. 245-254.

temur, nam et hoc negare sacrilegum est, ut bonis præmia, ita supplicia malis tribuit: quæ utique supplicia patientibus mala sunt. Quamobrem si nemo injuste poenas luit, quod necesse est credamus, quandoquidem divina providentia hoc universum regi credimus, illius primi generis malorum nullo modo, hujus autem secundi auctor est Deus. E. Est ergo alius auctor illius mali, cujus Deum non esse compertum est? A. Est certe: non enim nullo auctore fieri posset. Si autem quæris quisnam iste sit, dici non potest; non enim unus aliquis est, sed quisque malus sui malefacti auctor est. Unde si dubitas, illud attende quo supra dictum est: Malefacta justitia Dei vindicari. Non enim juste vindicarentur, nisi fierent voluntate.

II. E. Nescio utrum quisquam peccet, qui non didicerit: quod si verum est, quisnam sit ille a quo peccare didicerimus, inquiri. A. Aliquid boni existimas esse disciplinam? E. Quis audeat dicere malum esse disciplinam. A. Quid si nec bonum nec malum est? E. Mihi bonum videtur. A. Bene sane: si quidem scientia per illam datur aut excitatur, nec quisquam nisi per disciplinam aliquid discit: an tu aliter putas? E. Ego per disciplinam non nisi bona disci arbitror. A. Vide ergo ne non discantur mala: nam disciplina, nisi a discendo non dicta est. E. Unde ergo ab homine fiunt, si non discuntur? A. Eo fortasse quod se a disciplina, id est, a discendo avertit atque abalienat: sed sive hoc, sive aliud aliquid sit, illud certe manifestum est quoniam disciplina bonum est, et a discendo dicta est disciplina, mala disci omnino non posse. Si enim discuntur, disciplina continentur, atque ita disciplina non erit bonum: est autem, ut ipse concedis: non igitur discuntur mala, et frustra illum a quo male facere discimus, quæris: aut si discuntur mala, vitanda

non facienda discuntur. Ex quo male facere nihil est, nisi a disciplina deviare.

III. E. Prorsus ego duas disciplinas esse puto, unam per quam bene facere, aliam per quam male facere discimus. Sed cum quæres utrum disciplina bonum esset, ipsius boni amor intentionem meam rapuit, ut illam disciplinam intuerer, quæ bene faciendi est, ex quo bonum esse respondi: nunc autem admoneor esse aliam, quam procul dubio malum esse confirmo, et cujus auctorem requiro. A. Saltem intelligentiam non nisi bonum putas? E. Istam plane ita bonam puto, ut non videam quid in homine possit esse præstantius; nec ullo modo dixerim aliquam intelligentiam malam esse posse. A. Quid cum docetur quisque, si non intelligat, poterit-ne tibi doctus videri? E. Omnino non poterit. A. Si ergo omnis intelligentia bona est, nec quisquam qui non intelligit, discit; omnis qui discit, bene facit: omnis enim qui discit, intelligit; et omnis qui intelligit, bene facit: quisquis igitur quærit auctorem, per quem aliquid discimus, auctorem profecto per quem bene facimus, quærit. Quapropter desine velle investigare nescio quem malum doctorem. Si enim malus est, doctor non est: si doctor est, malus non est.

IV. E. Age jam quoniam satis cogis ut fatear, non nos discere male facere, dic mihi unde male faciamus? A. Eam quæstionem moves, quæ me admodum adolescentem vehementer exercuit, et fatigatum in hæreticos impulit atque dejecit. Quo casu ita sum afflicto, et tantis obrutus acervis inanium fabularum, ut nisi mihi amor inveniendi veri opem divinam impetravisset, emergere inde, atque in ipsam primam quærendi libertatem respirare non possem. Et quoniam mecum sedulo actum est, ut ista quæstione liberarer, eo tecum agam ordine, quem secutus

evasi. Aderit enim Deus, et nos intelligere quod credidimus, faciet. Præscriptum enim per Prophetam gradum, qui ait: « Nisi credideritis, non intelligetis¹, » tenere nos, bene nobis conscii sumus. Credimus autem ex uno Deo omnia esse quæ sunt; et tamen non esse peccatorum auctorem Deum. Movet autem animum, si peccata ex iis animabus sunt quas Deus creavit, illæ autem animæ ex Deo, quomodo non parvo intervallo peccata referantur in Deum.

V. E. Id nunc plane abs te dictum est, quod me cogitantem satis ex cruciat, et quod ad istam inquisitionem coëgit et traxit. A. Virili animo esto, et crede quod credis: nihil enim creditur melius, etiam si causa lateat cur ita sit. Optime namque de Deo existimare verissimum est pietatis exordium; nec quisquam de illo optime existimat, qui non eum omnipotentem, atque ex nulla particula commutabilem credit; bonorum etiam omnium creatorem, quibus est ipse præstantior; rectorem quoque justissimum eorum omnium quæ creavit; nec ulla adjutum esse natura in creando, quasi qui non sibi sufficeret. Ex quo fit ut de nihilo creaverit omnia; de se autem non creaverit, sed genuerit quod sibi par esset, quem Filium Dei unicum dicimus, quem cum planius enuntiare conamur, Dei Virtutem et Dei Sapientiam nominamus, per quam fecit omnia, quæ de nihilo facta sunt. Quibus constitutis, ad intelligentiam ejus rei quam requiris, opitulante Deo, nitamur hoc modo.

VI. Quæris certe unde male faciamus: prius ergo discutiendum, quid sit male facere: qua de re tibi quid videatur exprome. Quod si non potes totum simul breviter verbis comprehendere, saltem particulatim malefacta ipsa commemorando, sententiam tuam notam fac mihi.

¹ Isai. vii, 9, juxta LXX.

E. Adulteria et homicidia et sacrilegia, ut omittam cætera, quibus enumerandis vel tempus vel memoria non suppetit, quis est cui non malefacta videantur? A. Dic ergo prius, cur adulterium male fieri putes; an quia id facere lex vetat? E. Non sane ideo malum est, quia vetatur lege; sed ideo vetatur lege quia malum est. A. Quid si quispiam nos exagitet, exaggerans delectationes adulterii, et quærens a nobis cur hoc malum et damnatione dignum judicemus; num ad auctoritatem legis confugiendum censes hominibus, jam non tantum credere, sed intelligere cupientibus? Nam et ego tecum credo, et inconcusse credo, omnibusque populis atque gentibus credendum esse clamo, malum esse adulterium: sed nunc molimur id quod in fidem recepimus, etiam intelligendo scire ac tenere firmissimum. Considera itaque quantum potes, et renuntia mihi, quanam ratione adulterium malum esse cogoveris. E. Hoc scio malum esse, quod hoc ipse in uxore mea pati nollem. Quisquis autem alteri facit quod sibi fieri non vult, male utique facit. A. Quid si cujuspian libido ea sit, ut uxorem suam præbeat alteri, libenterque ab eo corrumpi patiat, in cujus uxorem vicissim parem cupit habere licentiam, nihil-ne mali facere tibi videtur? E. Imo plurimum. A. At iste non illa regula peccat: non enim id facit quod pati nolit. Quamobrem aliud tibi quærendum est, unde malum esse adulterium convincas.

VII. E. Eo mihi videtur malum, quod hujus criminis homines vidi sæpe damnari. A. Quid propter recte facta nonne homines plerumque damnati sunt? Recense historiam, ne te ad alios libros mittam, eam ipsam quæ divina auctoritate præcellit; jam invenies quam male de Apostolis et de omnibus Martyribus sentiamus, si placet nobis damnationem certum indicium esse malefacti, cum illi

omnes damnatione digni propter confessionem suam iudicati sint. Quamobrem si quidquid damnatur, malum est, malum erat illo tempore credere in Christum, et ipsam confiteri fidem: si autem non omne malum est quod damnatur, quære aliud unde adulterium malum esse doceas. E. Quid tibi respondeam non invenio.

VIII. A. Fortassis ergo libido in adulterio malum est: sed dum tu foris in ipso facto quod jam videri potest, malum quæris, pateris angustias. Nam ut intelligas libidinem in adulterio malum esse, si cui etiam non contingat facultas concumbendi cum conjuge aliena, planum tamen aliquo modo sit id eum cupere, et si potestas detur facturum esse, non minus reus est, quam si in ipso facto deprehenderetur. E. Nihil est omnino manifestius, et jam video non opus esse longa sermocinatione, ut mihi de homicidio et sacrilegio, ac prorsus de omnibus peccatis persuadeatur. Clarum est enim jam nihil aliud quam libidinem in toto male faciendi genere dominari.

IX. A. Scis-ne etiam istam libidinem alio nomine cupiditatem vocari? E. Scio. A. Quid, inter hanc et metum nihil-ne interesse, an aliquid putas? E. Imo plurimum hæc ab invicem distare arbitror. A. Credo te ob hoc arbitrari, quia cupiditas appetit, metus fugit. E. Est ita ut dicis. A. Quid si ergo quispiam non cupiditate adipiscendæ alicujus rei, sed metuens ne quid ei mali accidat, hominem occiderit; num homicida iste non erit? E. Erit quidem, sed non ideo factum hoc cupiditatis dominatu caret: nam qui metuens hominem occidit, cupit utique sine metu vivere. A. Et parvum tibi videtur bonum sine metu vivere? E. Magnum bonum est, sed hoc illi homicidæ per facinus suum provenire nullo modo potest. A. Non quæro quid ei provenire possit, sed quid ipse cupiat: certe enim bonum cupit, qui cupit vitam metu liberam;

et idcirco ista cupiditas culpanda non est; alioquin omnes culpabimus amatores boni. Proinde cogimur fateri esse homicidium, in quo nequeat malæ illius cupiditatis dominatio reperiri; falsumque erit illud, quod in omnibus peccatis ut mala sint, libido dominatur; aut erit aliquod homicidium, quod possit non esse peccatum. E. Si homicidium est hominem occidere, potest accidere aliquando sine peccato: nam et miles hostem, et iudex vel minister ejus nocentem, et cui forte invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cum hominem occidunt. A. Assentior: sed homicidæ isti appellari non solent. Responde itaque, utrum illum qui dominum occidit, a quo sibi metuebat cruciatus graves, in eorum numero habendum existimes, qui sic hominem occidunt, ut ne homicidarum quidem nomine digni sint. E. Longe ab eis istum differre video: nam illi vel ex legibus faciunt, vel non contra leges: hujus autem facinus nulla lex approbat.

X. A. Rursus me ad auctoritatem revocas: sed meminisse te oportet id nunc a nobis esse susceptum, ut intelligamus quod credimus; legibus autem credimus: tentandum itaque est, si quo modo possumus id ipsum intelligere, utrum lex quæ punit hoc factum, non perperam puniat. E. Nullo modo perperam punit, quandoquidem punit eum qui volens et sciens dominum necat, quod nullus istorum. A. Ecquid recordaris te paulo ante dixisse, in omni facto malo libidinem dominari, et eo ipso malum esse? E. Recordor sane. A. Quid, illud nonne idem tu concessisti, eum qui cupit sine metu vivere, non habere malam cupiditatem? E. Et hoc recordor. A. Cum ergo ista cupiditate a servo dominus interimitur, non illa culpabili cupiditate interimitur. Quamobrem cur sit hoc facinus malum, nondum comperimus. Convenit enim inter

nos omnia malefacta non ob aliud mala esse, nisi quod libidine, id est, improbanda cupiditate, fiunt. E. Jam mihi videtur injuria iste damnari: quod quidem non auderem dicere, si aliud haberem quod dicerem. A. Ita-ne prius tibi persuasisti tantum scelus impunitum esse oportere, quam considerares utrum ille servus propter satiandas libidines suas metu domini carere cupiverit? Cupere namque sine metu vivere, non tantum bonorum, sed etiam malorum omnium est: verum hoc interest, quod id boni appetunt avertendo amorem ab iis rebus, quæ sine amittendi periculo nequeunt haberi: mali autem ut his fruendis cum securitate incubent, remove impedimenta conantur, et propterea facinorosam sceleratamque vitam, quæ mors melius vocatur, gerunt. E. Resipisco; et admodum gaudeo jam me plane cognovisse, quid sit etiam illa culpabilis cupiditas, quæ libido nominatur. Quam esse jam apparet earum rerum amorem, quas potest quisque invitus amittere.

XI. Quare nunc age quæramus, si placet, utrum etiam in sacrilegiis libido dominetur, quæ videmus plura superstitione committi. A. Vide ne præpoperum sit: prius enim mihi discutiendum videtur, utrum vel hostis irruens, vel insidiator sicarius, sive pro vita, sive pro libertate, sive pro pudicitia, sine ulla interficiatur libidine. E. Quomodo possum arbitrari carere istos libidine, qui pro iis rebus digladiantur, quas possunt amittere inviti: aut si non possunt, quid opus est pro his usque ad hominis necem progredi? A. Non ergo lex justa est, quæ dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat; vel cuiquam viro aut foeminae ut violenter sibi stupratorem irruentem ante illatum stuprum, si possit, interimat. Nam militi etiam jubetur lege, ut hostem necet: a qua cæde si temperaverit, ab imperatore pœnas

luit. Num istas leges injustas, vel potius nullas dicere audebimus? nam mihi lex esse non videtur, quæ justa non fuerit.

XII. E. Legem quidem satis video esse munitam contra hujuscemodi accusationem, quæ in eo populo quem regit, minoribus malefactis, ne majora committerentur, dedit licentiam. Multo est enim mitius, eum qui alienæ vitæ insidiatur, quam eum qui suam tuetur, occidi. Et multo est immanius, invitum hominem stuprum perpeti, quam eum a quo vis illa infertur, ab eo cui inferre conatur interimiri. Jamvero miles in hoste interficiendo minister est legis, quare officium suum facile nulla libidine implevit. Porro ipsa lex, quæ tuendi populi causa lata est, nullius libidinis argui potest. Si quidem ille qui tulit, si Dei jussu tulit, id est, quod præcepit æterna justitia, expers omnino libidinis id agere potuit: si autem ille cum aliqua libidine hoc statuit, non ex eo fit, ut ei legi cum libidine obtemperare necesse sit: quia bona lex et a non bono ferri potest. Non enim si quis, verbi causa, tyrannicam potestatem nactus, ab aliquo cui hoc conducit, pretium accipiat, ut statuatur nulli licere vel ad conjugium foeminam rapere, propterea mala lex erit, quia ille injustus atque corruptus hanc tulit. Potest ergo illi legi, quæ tuendorum civium causa vim hostilem eadem vi repelli jubet, sine libidine obtemperari: et de omnibus ministris, qui jure atque ordine potestatibus quibusque subjecti sunt, id dici potest. Sed illi homines lege inculcata, quomodo inculpati queant esse, non video: non enim lex eos cogit occidere, sed relinquit in potestate. Liberum eis itaque est neminem necare pro iis rebus, quas inviti possunt amittere, et ob hoc amare non debent. De vita enim fortasse cuiquam sit dubium, utrum animæ nullo pacto auferatur, dum hoc corpus interimitur: sed

si auferri potest, contemnenda est; si non potest, nihil metuendum. De pudicitia vero quis dubitaverit, quin ea sit in ipso animo constituta, quandoquidem virtus est? unde a violento stupratore eripi nec ipsa potest. Quidquid igitur erepturus erat ille qui occiditur, id totum in potestate nostra non est: quare quemadmodum nostrum appellandum sit, non intelligo. Quapropter legem quidem non reprehendo, quæ tales permittit interfici: sed quo pacto istos defendam qui interficiunt, non invenio.

XIII. A. Multo minus ego invenire possum, cur hominibus defensionem quæras, quos reos nulla lex tenet. E. Nulla fortasse, sed earum legum quæ apparent, et ab hominibus leguntur: nam nescio utrum non aliqua vehementiore ac secretissima lege teneantur, si nihil rerum est quod non administret divina providentia. Quomodo enim apud eam sunt isti peccato liberi, qui pro iis rebus quas contemni oportet, humana cæde polluti sunt? Videtur ergo mihi et legem istam quæ populo regendo scribitur, recte ista permittere, et divinam providentiam vindicare. Ea enim vindicanda sibi hæc lex populi assumit, quæ satis sint conciliandæ paci hominibus imperitis, et quanta possunt per hominem regi. Illæ vero culpæ alias pœnas aptas habent, a quibus sola mihi videtur posse liberare sapientia. A. Laudo et probo istam, quamvis inchoatam minusque perfectam, tamen fidentem et sublimia quædam petentem distinctionem tuam. Videtur enim tibi lex ista, quæ regendis civitatibus fertur, multa concedere atque impunita relinquere, quæ per divinam tamen providentiam vindicantur; et recte. Neque enim quia non omnia facit, ideo quæ facit improbanda sunt.

XIV. Sed dispiciamus diligenter, si placet, quousque per legem istam quæ populos in hac vita cohibet, malefacta ulciscenda sint. Deinde quid restet, quod per

divinam providentiam inevitabilius secretoque puniatur. E. Cupio, si modo perveniri possit ad tantæ rei terminos: nam hoc ego infinitum puto. A. Imo adesto animo, et ratiōdis vias pietate fretus ingredi. Nihil est enim tam arduum atque difficile, quod non Deo adjuvante planissimum atque expeditissimum fiat. In ipsum itaque suspensi atque ab eo auxilium deprecantes, quod instituimus, quæramus. Et prius responde mihi, utrum ista lex quæ litteris promulgatur, hominibus hanc vitam viventibus opituletur? E. Manifestum est: nam ex his hominibus utique populi civitatesque consistunt. A. Quid ipsi homines et populi, ejusdem-ne generis rerum sunt, ut interire mutarive non possint, æternique omnino sint, an vero mutabiles temporibusque subjecti sunt? E. Mutabile plane atque temporis obnoxium hoc genus esse quis dubitet? A. Ergo si populus sit bene moderatus et gravis, communisque utilitatis diligentissimus custos, in quo unusquisque minoris rem privatam quam publicam pendat, nonne recte lex fertur, qua huic ipsi populo liceat creare sibi magistratus per quos sua res, id est, publica administretur? E. Recte prorsus. A. Porro si paulatim depravatus idem populus rem privatam rei publicæ præferat, atque habeat venale suffragium, corruptusque ab eis qui honores amant, regimen in se flagitiosis consceleratisque committat, nonne item recte si quis tunc extiterit vir bonus, qui plurimum possit, adimat huic populo potestatem dandi honores, et in paucorum bonorum, vel etiam unius redigat arbitrium? E. Et id recte. A. Cum ergo duæ istæ leges ita sibi videantur esse contrariæ, ut una earum honorum dandorum populo tribuat potestatem, auferat altera; et cum ista secunda ita lata sit, ut nullo modo ambæ in una civitate simul esse possint, num dicemus aliquam earum injustam esse, et ferri minime debuisse?

E. Nullo modo. A. Appellemus ergo istam legem, si placet, temporalem, quæ quanquam justa sit, commutari tamen per tempora juste potest. E. Appellemus.

XV. A. Quid illa lex quæ summa ratio nominatur, cui semper obtemperandum est, et per quam mali miseram, boni beatam vitam merentur, per quam denique illa, quam temporalem vocandam diximus, recte fertur recteque mutatur, potest-ne cuiquam intelligenti non incommutabilis æternaque videri? An potest aliquando injustum esse, ut mali miseri, boni autem beati sint: aut ut modestus et gravis populus ipse sibi magistratus creet, dissolutus vero et nequam ista licentia careat? E. Video hanc æternam esse atque incommutabilem legem. A. Simul etiam te videre arbitror in illa temporali nihil esse justum atque legitimum, quod non ex hac æterna sibi homines derivarint: nam si populus ille quodam tempore juste honores dedit, quodam rursus juste non dedit, hæc vicissitudo temporalis ut justa esset, ex illa æternitate tracta est, qua semper justum est gravem populum honores dare, levem non dare, an tibi aliter videtur? E. Assentior. A. Ut igitur breviter æternæ legis notionem, quæ impressa nobis est, quantum valeo verbis explicem, ea est qua justum est ut omnia sint ordinatissima: tu si aliter existimas, prome. E. Quid tibi vera dicenti contradicam non habeo. A. Cum ergo hæc sit una lex, ex qua illæ omnes temporales ad homines regendos variantur, num ideo ipsa variari ullo modo potest? E. Intelligo omnino non posse: neque enim ulla vis, ullus casus, ulla rerum labes unquam effecerit, ut justum non sit omnia esse ordinatissima.

XVI. A. Age nunc videamus, homo ipse quomodo in se ipso sit ordinatissimus: nam ex hominibus una lege societatis populus constat: quæ lex, ut dictum est, tem-

poralis et. Est dic mihi, utrum certissimum sit tibi vivere te? E. Hoc vero quid certius responderim? A. Quid, illud potest-ne dignoscere, aliud esse vivere, aliud nosse se vivere? E. Scio quidem neminem se nosse vivere, nisi viventem; sed utrum omnis vivens noverit se vivere, ignoro. A. Quam vellem ut credis, ita etiam scires pecora carere ratione; cito nostra disputatio ab ista quæstione transiret: sed quoniam nescire te dicis, longam sermocationem moves. Neque enim talis res est, qua prætermissa pergere in ea quæ intendimus, tanta connexionione rationis, quanta opus esse sentio, sinamur. Dic itaque mihi, cum sæpe viderimus bestias ab hominibus domitas, id est, non corpus bestię tantum, sed et animam ita homini subjugatam, ut voluntati ejus sensu quodam et consuetudine serviat, utrum tibi ullo modo fieri posse videatur, ut bestia quælibet immanis vel feritate, vel corpore, vel etiam sensu quolibet acerrima, pari vice sibi hominem subjugare conetur, cum corpus ejus seu vi seu clam multæ interimere valeant. E. Nullo modo isthuc fieri posse consentio. A. Bene sane: sed item dic mihi, cum manifestum sit, viribus cæterisque officiis corporis a plurimis bestiis hominem facile superari, quænam res sit qua homo excellit, ut nulla ei bestiarum, ipse autem multis imperare possit? an forte ipsa est, quæ ratio vel intelligentia dici solet? E. Non invenio aliud, quandoquidem in animo est, id quo belluis antecellimus: quæ si exanimis essent, dicerem nos eo præstare, quod animum habemus. Nunc vero cum et illa sint animalia, id quod eorum animis non inest ut subdantur nobis, inest autem nostris ut eis meliores simus, quoniam neque nihil, neque parvum aliquid esse cuius apparet, quid aliud rectius, quam rationem vocaverim? A. Vide quam facile fiat Deo adjuvante, quod homines difficillimum putant. Nam

ego fateor tibi, quæstionem istam, quæ ut intelligo terminata est, tandiu nos retenturam putaveram, quam fortasse omnia quæ dicta sunt ab ipso nostræ disputationis exordio. Quare accipe jam, ut deinde ratio connectatur: nam credo non te ignorare, id quod scire dicimus, nihil esse aliud quam ratione habere perceptum. E. Ita est. A. Qui ergo sit se vivere, ratione non caret. E. Consequens est. A. Vivunt autem bestię, et sicut jam emicuit, rationis expertes sunt. E. Manifestum est. A. Ecce igitur jam nosti, quod te ignorare responderas, non omne quod vivit scire se vivere, quanquam omne quod se vivere sciat, vivat necessario.

XVII. E. Non mihi est jam dubium; perge quo intenderas: aliud enim esse vivere, aliud scire se vivere, satis didici. A. Quid ergo tibi horum duorum videtur esse præstantius? E. Quid putas, nisi scientiam vitæ? A. Melior-ne tibi videtur vitæ scientia quam ipsa vita? an forte intelligis superiorem quamdam et sinceriozem vitam esse scientiam, quam scire nemo potest, nisi qui intelligit? Intelligere autem quid est, nisi ipsa luce mentis illustrius perfectiusque vivere? Quare tu mihi, nisi fallor, non vitæ aliud aliquid, sed cuidam vitæ meliorem vitam præposuisti. E. Optime omnino et cognovisti et explicasti sententiam meam: si tamen scientia mala esse nunquam potest. A. Nullo modo arbitror, nisi cum translato verbo scientiam pro experientia dicimus: experiri enim non semper bonum est? sicut experiri supplicia: illa vero quæ proprie ac pure scientia nominatur, quia ratione atque intelligentia paratur, mala esse qui potest? E. Teneo et istam differentiam: perseguere cætera.

XVIII. Illud est quod volo dicere: hoc quidquid est, quo pecoribus homo præponitur, sive mens, sive spiritus, sive utrumque rectius appellatur; nam utrumque in di-

vinis Libris invenimus, si dominetur atque imperet cæteris quibuscumque homo, constat tunc esse hominem ordinatissimum. Videmus enim habere nos non solum cum pecoribus, sed etiam cum arbustis, et stirpibus multa communia: namque alimentum corporis sumere, crescere, gignere, vigere, arboribus quoque tributum videmus, quæ infima quadam vita continentur: videre autem atque audire, et olfactu, gustu, tactu corporalia sentire posse bestias, et acrius plerasque quam nos, cernimus et fatemur. Adde vires et valentiam firmitatemque membrorum, et celeritates facillimosque corporis motus, quibus omnibus quasdam earum superamus, quibusdam æquamur, a nonnullis etiam vincimur. Genus tamen ipsum rerum est nobis certe commune cum belluis: jamvero appetere voluptates corporis, et vitare molestias, ferinæ vitæ omnis actio est. Sunt alia quædam, quæ jam cadere in feras non videntur, nec tamen in homine ipso summa sunt, ut joculari et ridere. Quod humanum quidem, sed infimum hominis judicat, quisquis de natura humana rectissime judicat. Deinde amor laudis et gloriæ, et affectatio dominandi, quæ tametsi bestiarum non sunt, non tamen earum rerum libidine bestiis meliores nos esse arbitrandum est. Nam et iste appetitus cum rationi subditus nos est, miseros facit. Nemo autem cuiquam miseria se præponendum putavit. Hisce igitur motibus animæ cum ratio dominatur, ordinatus homo dicendus est. Non enim ordo rectus, aut ordo appellandus est omnino, ubi deterioribus meliora subjiciuntur: an tibi non videtur? E. Manifestum est. A. Ratio ista ergo, vel mens, vel spiritus cum irracionales animi motus regit, id scilicet dominatur in homine, cui dominatio lege debetur ea, quam æternam esse comperimus. E. Intelligo ac sequor.

XIX. A. Cum ergo ita homo constitutus atque ordina-